

Русини і мова

Іван МИГОВИЧ,
народний депутат України
Верховної Ради III-IV скликань,
доктор філософських наук

На південно-західних схилах Карпат з давніх-давен живуть русини. У журналі «Віче» торік я розповів про цю слов'янську етнонаціональну спільність (див.: *Іван Мигович. Русини в Україні: статус, проблеми та перспективи // Віче, 2009, № 4, с. 50-54*).

Їх представники реально існують сьогодні в десятках країн світу. Кількість становить близько 2 млн. осіб. Прабатьківщина й нинішня земля цих спадкоємців білих хорватів – Українські Карпати. Русини вважають себе господарями, а не національною меншиною на споконвічній землі під Карпатами, в долині Тиси. Попередні можновладці не бажали визнати їх корінним народом, тож доцільно надати їм іншого статусу – в законодавстві України є термін «національна група».

Декларація прав національностей України, прийнята Верховною Радою України 1 листопада 1991 року, мовить: «Українська держава гарантує усім народам, **національним групам**, громадянам, які проживають на її території, рівні політичні, економічні та культурні права». Застосування вказаного терміна стосовно підкарпатських русинів дасть змогу уникнути зайвих і безплідних суперечок про те, ким вони є насправді: самостійним етносом (народом) чи субетносом (самоbutньою частиною) українського етносу.

На користь такого статусу говорить самоідентифікація основної спільноти корінного населення Закарпаття, визнання національності «русин» Закарпатською обласною радою, Організацією непередставлених народів, спеціалізованих комітетів ООН та інших авторитетних міжнародних інституцій, наявність такого статусу в одноплемінників, що проживають за кордоном (в русинській діаспорі).

Комітет ООН з ліквідації расової, етнічної, національної дискримінації від серпня 2008 року здійснює моніторинг правового становища русинів в Україні. І якщо «помаранчева» влада ігнорувала висловлену ним стурбованість з цього приводу, то ставлення нинішнього Президента України В. Януковича та його команди всеяє в міжнародну та русинську громадськість надію на порозуміння й цивілізоване ставлення до цієї національної групи. Нагадаємо загальновідому істину:

русини – законслухняні громадяни. На референдумі 1 грудня 1991 року абсолютна їх більшість, як і всіх закарпатців (78% учасників), висловилися за самоврядний статус свого краю як **суб'єкта України**. Русини два десятиліття терпляче очікують на реалізацію цього волевиявлення; Конституційний Суд України позаторік підтвердив обов'язковість здійснення результатів законних референдумів.

Широка громадськість поліетнічного Закарпаття сподівається, що Всеукраїнський перепис населення 2012 року пройде демократично, вільно, без адміністративного впливу. І русини, нарешті, матимуть можливість без зовнішнього тиску підтвердити свою національну належність та рідну мову. Розглянемо ці питання з соціологічної, лінгвістичної й правової точки зору.

Незаперечна залежність мовного процесу від суспільного прогресу. Провідними тенденціями в ньому є розвиток і давньописемних, і нових літературних мов, посилення завдяки цьому засобу широкого обміну культурними цінностями між народами, що сприяє інтенсивній мовній взаємодії, інтернаціоналізації словникового складу, політичному порозумінню, духовній інтеграції людства на гуманістичних засадах. Відомо також – що демократичніший лад країни, то природніше відбувається розвиток мов народів, котрі її населяють. Попри певні труднощі, окремі суперечності в багатонаціональному мультикультурному соціумі цей про-

цес протікає безболісно, справедливо, в інтересах усього суспільства.

Лінгвістична карта планети розмаїта й мінлива. Сьогодні в світі існує понад 4 тисячі мов, жодна з них не може розглядатися як така, що поступається перед іншими у відображенні розумової діяльності.

Як соціально-культурне явище, мова безпосередньо залежить від політичних, економічних, духовних, демократичних обставин, в яких опиняється її носій – народ. У тісному взаємозв'язку перебувають структура, функції, статус, становище конкретних мов. У ХХ ст., після Жовтневої соціалістичної революції і Другої світової війни, у процесі розпаду імперій та деколонізації інтенсивно відбувалося зростання мов. Паралельно тривала асиміляція їх діалектів, поширення ареалу світових мов, інтеграція в соціум безписемних невеликих етнічних груп.

У Радянському Союзі більшість (89 із 130) націй і народностей отримали свою державність (союзні чи автономні республіки, національні округи, райони), реально забезпечувалося право громадян на користування рідними мовами. Понад половину їх за кілька десятиліть одержали статус літературних, в тому числі 50 – безписемних у минулому народів. Важливо, що соціалізм за короткий період повністю ліквідував неписьменність, у результаті літературні мови стали загальнонародними. За кордоном неписьменність досі зберігає масовий характер (у світі це близько

21 лютого – Міжнародний день рідної мови

День «підтримки мовного та культурного різноманіття та багатомовності» проголошений на XXX сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО, що відбувалася 26 жовтня – 17 листопада 1999 року в Парижі. Починаючи з 2000-го відзначається щороку 21 лютого.

Оскільки з 6000 розмовних мов світу близько половини загрожує зникненню, ЮНЕСКО прагне підтримувати мову як ознаку культурної належності особи. Окрім того, організація вважає, що вивчення іноземних мов та багатомовність є ключами до взаєморозуміння та взаємоповаги між людьми.

Щорічне відзначення цього дня привертає увагу широкої громадськості до меншин. Тобто до груп населення планети, в котрих менш ніж 10000 активних користувачів певної мови. Часто такі мови не передаються наступному поколінню, потрапляючи в забуття.

До речі, у нашому цивілізованому світі є багато мов, якими розмовляють менше 100 осіб і які взагалі не задокументовані.

О. К.

одного мільярда дорослих людей). Реальним стає зниження освітнього рівня та мовної культури і в сучасній Україні.

Право на свою мову мають реалізувати лише ті народи, які живуть у демократичних країнах. Саме тому політика СРСР була спрямована на підтримку національних мов. Загальновизнано велику роль радянської влади, зокрема, у вільному розвитку і збагаченні української мови. Чому цього не було стосовно русинської мови, чому раніш комуністи виступали за українізацію русинів? Питання це слід розглядати конкретно-історично. Десятки відомих європейських учених (англієць Маккартней, француз Рене Мартель, італієць Альдо Дамі, австрієць І. Бідерман) вживали до Підкарпаття термін «Русинія». Чеські академіки на запит державної влади в бурхливому 1919 році назвали жителів Підкарпатської Русі українцями, «частиною великого російського народу». Відомий науковець і громадський чеський діяч, ім'ям якого в Ужгороді назвали одну з центральних вулиць, Франтішек Тихий у спогадах про Ужгород 20-х років ХХ ст. повідомляв: «Підкарпатські русини не є і не прагнуть бути росіянами чи українцями – хочуть зоставатися русинами». Редактор тижневика «Неділя» (1935) Еміліан Бокшай, обстоюючи самобутність співвітчизників, писав: «Жителі Підкарпатської Русі мають гордитися тим, що вони є русинами і твердо пам'ятати, що, дякуючи історичним, правовим і культурним умовам вони сформувались у своєрідну національну спільноту – русинський народ» (цит. за газ.: Подкарпатский русин, 2008, № 15, 7–21.02.08).

П'ятий Конгрес Комінтерну після ґрунтовного вивчення цього питання в 1924 році ухвалив постанову, в якій мовилося про українських підкарпатських русинів як аргумент того, аби «українські території» ЧСР, Румунії й Польщі були об'єднані з Радянською Україною в складі СРСР. Саме цьому завданню комуністи краю підпорядковували свою політичну й культурно-просвітницьку діяльність. Більшість трудящих їх підтримувало, адже йшлося про здійснення багатовікового прагнення – жити разом з руськими братами у великій державі. Ставши в січні 1946 року обласною адміністративно-територіальною одиницею УРСР і СРСР, русини зажили набагато краще, вільніше, аніж у попередніх чужоземних державах. У сучасній Україні вони все втратили, тому прагнуть грома-

дянських свобод, у тому числі права на рідну мову. Бо державною українською і так володіють.

Повсюдно свідченням високої культури громадян вважається двої багатомовність, що особливо важливо в поліетнічному соціумі, бо сприяє його політичній консолідації, ефективному функціонуванню й духовному збагаченню. Це переконливо підтверджує приклад Бельгії, Канади, Фінляндії, Швейцарії та інших розвинених країн. Він показує, що «спільність мови» не є обов'язковим атрибутом нації. Крім того, така спільність може виступати у вигляді білінгвізму (двомовності), навіть полімовності. Остання має низьку перевагу – змогу безпосередньої обізнаності з культурними надбаннями іншомовних співвітчизників, сусідніх народів, країн, можливість самостійно орієнтуватися в світовому інформаційному просторі, спілкуватися з партнерами по бізнесу, в обслуговуванні, туризмі, перебуваючи за кордоном тощо. Позитивну роль при цьому відіграє вільне володіння офіційними мовами ООН, світовими, мовою титульної нації. Вони дедалі ширше стають засобом міжнаціонального спілкування.

Досвід розвинених країн показує також, що мовне розмаїття збагачує націю, зміцнює державу, робить її відкритою для сусідів, усього світу, примножує творчий потенціал населення, сприяє повнішій реалізації сил і здібностей особистості. Мовна культура – одна з істотних ознак громадянського суспільства.

Населення сусідніх із Закарпаттям країн, зазвичай, володіє кількома мовами. Русини в радянські часи активно спілкувалися з рідними та знайомими в Чехословаччині, Югославії, Угорщині. Розвивалося ділове співробітництво, гуманітарні зв'язки, туризм.

Історична особливість населення сучасної України полягає в тому, що його різні галузки тривалий час перебували, окрім матері-Русі, в складі інших держав (Австро-Угорщина, Туреччина, Румунія, Польща, Чехословаччина). Наше коріння – в Русі-Україні. Це підтверджують родові імена (Мала, Червона, Підкарпатська, Волинська, Нова (Таврійська), Донська, Слобожанська Русь). Процес формування української буржуазної нації завершився наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., а соціалістичної – штучно перерваний в 90-ті роки минулого століття. Тому й існують сьогодні серед громадян України істотні відмінності за географічними, світоглядними,

політичними, культурно-мовними, матеріально-побутовими, психологічними, конфесійними та іншими особливостями. Одні з них – релікт попередніх епох, ціннісних систем, орієнтацій, традицій, другі – наслідок зовнішніх впливів і штучних втручань у життя соціуму наприкінці ХХ ст., треті – супутник форсованого нівелювання руськості й формування капіталістичної нації за лекалами галицької еліти й заокеанської діаспори, інші – реакція на асиміляцію, спроба самозбереження представників малих народів.

У такому контексті розглядаємо й ренесанс русинства в сучасних умовах. Зазначимо, що вони живуть на території, яка до 1939 року іменовалася Підкарпатською Руссю, а в Україні опинилася у січні 1946 року. Їхні предки, за переказами, 863 року прийняли християнське віровчення від просвітників Кирила і Мефодія, які прямували з благочестивою місією до Моравії. Тисячоліттями русини належали до Угорського королівства, Австро-Угорської імперії та інших центральноевропейських держав. 21 грудня 1918 року буржуазний уряд Угорщини ухвалив закон про автономію Руської Країни (Підкарпаття). Навесні

наступного року робітники й селяни встановили тут радянську владу. Та невдовзі, на початку травня 1919-го, з благословення Антанти територію краю окупувала буржуазна Чехословаччина й боярська Румунія. Згідно з Сен-Жерменським договором між п'ятьма провідними західними країнами 10 вересня 1919 року південно-західні землі в Карпатах відійшли до складу Чехословацької Республіки.

Обіцяну автономію Підкарпатська Русь отримала лише через двадцять літ. 15 березня 1939-го, напередодні санкціонованого Гітлером наступу угорських військ, місцевий сойм проголосив самостійною Карпатську Україну, та наступного дня вона виявилася окупованою, а її одноденний президент Августин Волошин наказав не противитися мадярській армії, а сам наживав п'ятами за кордон. Після визволення 28 жовтня 1944 року від гітлерівсько-хортиївських окупантів тут діяло тимчасове державне утворення – Закарпатська Україна. Трудящі на чолі з комуністами, що вийшли з підпілля, встановили радянську владу, прагнули возз'єднання з братами на Сході. Враховуючи волевиявлення населення, 29 червня 1945 року керівники урядів СРСР і Чехословаччини підписали договір, згідно з яким Закарпатська Україна (за чехословацькою конституцією – Підкарпатська Русь) «возз'єднується ... із своєю споконвічною батьківщиною – Україною і включається до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки» (Шляхом Жовтня. Зб. док., т. VI, Ужг., 1965, с. 284).

В результаті було завершено возз'єднання в одній державі усіх етнічних українських земель. Територія УРСР збільшилася на 12,8 тис. кв. км, збагатилася її ресурсний потенціал, а Радянський Союз зміцнив своє геополітичне становище в географічному центрі Європи.

Хибно й наївно вважати, що це був гладкий процес. Місцеві угорці, словаки, румуни, поляки природно тяжіли до своїх праматірніх держав. Проугорської та прочеської орієнтації дотримувалась і частина русинів, передусім колишні багатії, чиновники, інтелігенція й католицьке духовенство. Існували різні погляди і щодо статусу краю в Радянському Союзі. Одні бажали включення його до складу СРСР як союзної республіки, другі були згодні на автономію в Російській Федерації. Та більшість погоджувалася на приєднання краю до України. Звичайно, у тогочасних воєнних умовах було не до референдуму. Маніфест

про возз'єднання з Україною в складі СРСР, прийнятий 26 листопада на І з'їзді народних Комітетів у Мукачеві, особистими підписами схвалила більшість дорослого населення Закарпаття.

Ставши у січні 1946 року (автоматично) громадянами великого Радянського Союзу, русини тривалий час не надавали істотного значення національній ідентифікації, бо отримали рівні права, можливість вільно пересуватися всіма республіками, працювати, з кожним роком жили заможніше. Забили вони на сполох напередодні розвалу СРСР, перед небезпекою капіталізації й націоналістичної експансії, посяганнями на ресурси і владу, мову і культуру, суспільну злагоду й традиційну міжнаціональну толерантність закарпатців. Національно-культурні громади русинів, угорців, німців, румун, словаків створили Лігу національностей, почали домагатися визнання, ініціювали процес автономізації. Л. Кравчук запропонував обласній раді винести на регіональний референдум варіант спеціальної самоврядної території у складі України, який і здобув підтримку абсолютної більшості виборців. Та замість реалізації його підсумків київська влада активізувала зусилля щодо обмежень й асиміляції русинів. 7 жовтня 1996 року уряд ухвалив «Заходи щодо розв'язання проблем русинів-українців», реалізація яких лише посилила дискримінацію й нівелювання цієї етнонаціональної спільноти. Таке ставлення влади спричиняє зворотну реакцію. Ось уже два десятиліття русини Закарпаття прагнуть визнання, задоволення національно-культурних потреб, вільного розвитку, регіонального самоврядування. Ці права декларовані Конституцією України, однак далекі від здійснення. Як народний депутат України від КПУ, в листопаді 2005 року я з колегами Г. Крючковим і М. Шульгою подали до парламенту законопроект «Про русинів в Україні», та «помаранчеві» сили не побажали його розглянути. Натомість активізували безпідставні звинувачення русинів у нелояльності, правопорушеннях, міфічному сепаратизмі. Позаторік СБУ допитала 400 активістів цього руху, вжила інших нейтралізуючо-профілактичних заходів, а проти одного з його провідних лідерів – православного священника Д. Сидора – інспірувала в Ужгороді судовий процес, що триває досі. В чому сутність мовної проблеми русинів?

Поліетнічному середовищу, як щойно зазначалося, органічно притаманна багатомовність. Не є ви-

нятком і закарпатський соціум, основу якого становлять слов'яни. На них припадає близько 85 відсотків населення області (загальна кількість – 1245 тис. осіб). Абсолютну його більшість відносять до українців (включаючи сюди, згідно з методологією про субетнос, і русинів). Цей етносоціальний масив внутрішньо неоднорідний. До нього належать, як показують соціологічні дослідження, східні українці, українці-галичани, корінні закарпатські українці, українці русинського походження, русини-українці, національно невизначені (маргінальні) групи місцевого населення. Нерідко до них відносять україномовних представників змішаних родин і національних меншин. Це сприяє тому, що більшість закарпатців – поліглоти. Русини, зазвичай, вільно володіють нинішньою державною українською, пам'ятають рідну, материнську мову, в радянські часи опанували російську – засіб міжнаціонального спілкування. Багато з них, особливо представники старшого покоління, засвоїли бодай на побутовому рівні угорську, чеську, німецьку або румунську мови. Неписаною ознакою гарного тону серед моїх земляків стало під час зустрічі з сусідом, знайомим привітатися його рідною мовою. І ніхто не замислюється, державна його мова чи ні, яка краща тощо. Нині молоді закарпатці, мимоволі стаючи трудовими мігрантами, змушені запастися мінімумом слів з іспанської, німецької та інших західноєвропейських мов.

Прикро, що останніми десятиліттями дедалі більше русинів, особливо молодих, забувають материнську мову. З одного боку, не усвідомлюють її значення, а з другого – враховують шельмування русинства офіційною, донедавна цілком пронаціоналістичною, пропагандою. Навіть угорці й німці, румуни й словаки, роми (цигани) мають в Закарпатті школи та класи, теле- і радіопередачі, газети й книги рідною мовою. Русини такої можливості позбавлені на своїй споконвічній землі, хоча вони є поряд, у сусідніх Словаччині або Сербії. І це викликає в них образи й недовіру до влади.

Чи існує літературна русинська мова? Адже на Світовому конгресі в Ужгороді виникали труднощі в спілкуванні з русинами Словаччини чи Польщі, годі казати про гостей із США й Канади, бо надто різниця їхня русинська мова від нашої. Однак, ставши у 1998 році народним депутатом України, я був залучений до підготовки для ратифікації парламентом

Європейської хартії регіональних мов, чи мов національних меншин, вивчив світовий досвід у цій галузі, а головне – усвідомив унікальність русинської мови і наважився на певні висновки й пропозиції.

Безсумнівно, самостійна самобутня русинська мова існує, адже живуть її носії – люди. Хай їх небагато – кілька мільйонів осіб, розкиданих історичною долею в десятках країн світу. Але ж людство оберігає мови народів, кількісно багато менших! Ідеться, незалежно від чисельності й національної приналежності носіїв мови, про унікальний і цілісний світ, безмежний в просторі і часі. Як кажуть мудрі, мова – сама світ, а не в світі мова. Тому слід казати про зникнення не лексики чи граматичної структури якоїсь окремої мови, а цілого світу, відображеного у ній, неповторного, унікального, безмежно глибокого, філософськи осмисленого, індивідуально й суспільно значущого. І це не риторика, а загальноприйнята наукою і підтверджена повсякденністю аксіома.

У світовій практиці багато випадків, коли в основі ДНК відтворювалися культури малих народів. Так, Данія – цивілізована і демократична країна – відродила на своїй території маленькі народи – фрізів і сканів, їхню культуру, мову. Македонська слов'янська мова в жорстокій боротьбі проти асиміляції вистояла перед сербською, болгарською, грецькою. Чи не дивний має вигляд в глобалізованому світі людська турбота про рідкісні види фауни (звірів), про існуючі архітектурні споруди і водночас – байдужість до зникнення малих етносів і мов? Прогресивна спільнота такий парадокс усвідомлює, і в Брюсселі створено Європейський комітет зі спасіння малих мов. Цій шляхетній меті покликана слугувати й згадувана шойно мовна хартія.

На жаль, не скрізь розуміють важливість цієї проблеми. Позитивно її розв'язувати заважають шовіністичний підхід, невігластво, егоїзм. Не всі політики-уніфікатори усвідомлюють, що мова – це не просто засіб спілкування, у якого свій лінгвістичний інструментарій (орфографія, граматики, лексика, фразеологія). Мова – це філософія світу, синтез уявленн про нього і пов'язаних з ним почувань, емоцій, переживань. А тому її зникнення – це загибель не слів і граматики, тобто наукового існування, а відповідного реального світу реальних людей. Тому не можна нічим виправдати глобалістів і державників-монополістів, котрі відкрито демонструють курс на по-

глинання й цілковиту асиміляцію мов малих народів, національних меншин. Саме так слід розцінювати заяви доморожених націонал-патріотів, які по-геббельськи заявляють: «Україна – для українців», «Єдина культура, єдина мова – для України». А що робити в країні представникам 130 інших етносів? А чи виграє світ, якщо справа дійде до 250 держав і стількох же мов?!

Зрозуміло, для чого ООН визнала офіційними й робочими англійську, арабську, іспанську, китайську, російську, французьку мови. Але чи можна виправдати падіння престижу ряду інших (німецька, португальська, українська)? Деякі фахівці вважають, що мине певний час, і для спілкування досить буде двох, а з тим – і однієї мови. Ця тенденція простежується уже сьогодні в системі Інтернет. «Що це, – слушно запитую з Ужгорода мій колега, заслужений учитель України М. Алмашій. – Повернення у далекі часи, коли мовою релігії могли бути тільки єврейська, грецька та латинська? Або крок до індоєвропейської на десять тисяч років назад?»

Варто також враховувати, що нинішні діти розвиваються швидше, дорослішають раніше за тих, які жили півстоліття тому назад. Дедалі більше їх народжується з якісно новими інтелектуальними й фізичними можливостями.

І мову вони сприймають швидше. Це можна пояснити і фізіологічно, і соціолінгвістично. У поліетнічному середовищі для мовного розвитку ширші особисті потреби і сприятливіші зовнішні умови, в тому числі технічні. Сьогодні ми лише мріємо, що діти закарпатців знову заговорять русинською мовою.

Коли краще вивчати рідну мову? Як впливає двомовність на розвиток дитини? Новітні дослідження вчених Англії, Італії, Японії засвідчують важливість раннього оволодіння мовами. Вони зробили висновок: «У дітей, які використовують у процесі виховання більше однієї мови, посилюються їхні лінгвістичні здібності, а білінгвізм дає їм переваги в спілкуванні, допомагає краще оцінювати комунікативні реакції» (див.: В. А. Кудин. Образование и социальная справедливость. – К., 2010, с. 22).

Важливо, щоб кожен народ через мову зберігав національне обличчя, історію, культуру, робив свій внесок у духовний прогрес людства. Уявімо, що сталося б, якби наприклад, слов'яни прийняли за спільну російську і відмовилися від своїх національних мов? Або якби германські мови об'єднали навколо англійської чи романської – навколо італійської? Мови світу – це

різноманітна, поліфонічна, багатобарвна система. Якщо з неї вилучити окремі компоненти (мови), то вся система зруйнується. Як тут не звернутися до аналогії в природі. Спитаємо себе: що в системі «дерево» важливіше – корінь, стовбур, гілки, листя, плоди? Відкинувши бодай один з названих елементів, що станеться?

Відповідно можемо казати й про мовну систему, співвідношення літературних мов і діалектів. Де між ними чітка межа? Як бути з неусталеними мовами? Чи треба долати діалекти? Адже стан, рівень мови не є застиглим, вона динамічно розвивається. Діалекти – найбільша частка будь-якої національної мови. Вони так само давні і водночас сучасні, як і кожна літературна мова, є, власне, її супутниками, джерелом збагачення.

Цікавий факт. Угорські племена, що прийшли на Підкарпаття у 896 році, підкорили корінних жителів-русинів, які займалися культурним землеробством, перейняли від них сотні слів сільськогосподарської тематики і побуту (коса, солома, вила, сіно, слива, борона та багато інших). Згодом русинська мова запозичила деякі слова з угорської, румунської, чеської, словацької, німецької. Та від цього не втратила своєї слов'янської основи. І тому зрозуміла багатьом у Центральній Європі.

Одна мова обслуговує одну чи декілька держав. І навпаки, в одній країні населення користується кількома мовами. Мова здатна стати консолідуючим чинником нації або слугувати джерелом міжнародних чи внутрішніх національних конфліктів. Прикладів – безліч, вони загальновідомі. Та найкращий запобіжник і регулятор – демократична національна політика, що передбачає свободу самовизначення націй, вільний вибір мов та їх розвиток. На жаль, спробу русинських діячів піднести свою мову до рівня сучасної літературної (колись вона такою була) деякі політики й філологи розглядають з позиції сили, замість правового, демократичного ставлення до неї вдаються до обмежень і дискримінації.

Русинська мова – унікальний і безцінний суспільно-культурний феномен, що заслуговує наукового аналізу та оцінок. Постійно розмірковує над тим, чому і як русини упродовж тисячоліть зуміли в іншомовному середовищі вистояти і зберегтися як етнос, протистояти державницькій асиміляції, національному гнобленню, розвинути багату й самобутню культуру, домогтися в ХХ ст. своєї державності (1919, 1938–1939, 1944–1945 рр.)? Серед провідних чинників вимуше-

ний віддати перевагу самобутній мові і релігії. Як відзначалося, християнство тут з'явилося після 863 року. Утвердилося як православна традиція, входило самостійною єпархією до сербського патріархату. А вимушено сприйнятий після Ужгородської унії 1649-го греко-католицизм став тут поліетнічним, східно-християнським, автономним (підпорядковувався безпосередньо Ватикану).

Радянська влада, стимулюючи загалом українізацію русинів, толерантно ставилася до їхньої мови. Бажаючи вільно користувалися нею не лише в сім'ї та побуті, а й в церкві, місцевих державних установах, працівники яких, навіть приїжджі, не поділяли людей за національністю, розуміли русинську мову і сприймали її належним чином. Однак відсутність її літературного варіанта в умовах національного відродження цієї спільноти стає нонсенсом, гальмує її культурний розвиток. Простонародна русинська мова зберігає низку діалектів, пересипана вульгаризмами, спотвореними словами. Потрібне її очищення, опрацювання, осучаснення, передусім ділової, художньої лексики, наукової термінології в галузі інформатики, права, політології, управління, педагогіки та інших. Настав час випуску русинською мовою популярної літератури, періодичних засобів масової інформації, стабільних підручників, словників, довідників. Їх чекають русини України та діаспори. Врешті, це в інтересах вітчизняної й світової культури. Що практично слід зробити, аби зрушити справу в потрібному напрямі? Передусім треба легалізувати русинську мову. Як саме?

За орієнтир нам варто мати європейський стандарт етнокультурного розвитку і досвід розв'язання мовних проблем, а правові засади черпати в ратифікованій Україною Європейській хартії регіональних мов чи мов національних меншин. Згідно з переписом населення 2001 року, частка останніх становить більш як 22 відсотки населення, а мовних – 32,5. До них з низки причин не включено русинів. Не вдалося нам включити русинську мову до тих, на які поширено дію згаданої хартії. Серед 13 регіональних і міноритарних правомірно опинилися російська, білоруська, болгарська, угорська, грецька, іврит, німецька, молдавська, польська, румунська, словацька мови. Іншим рідкісним і вимираючим мовам не пощастило, за винятком кримськотатарської й гагаузької.

Отже, русинська мова – незаконна, без правового захисту й надійної підтримки, адже власну державність її носій утратив, а в Україні опинився в ролі пасинка. Як бути? Визнати русинів за корінний народ на своїй закарпатській землі, яка з 1946 року, завдяки радянському уряду, стала українською. Конституція України містить для цього законні підстави (див.: Правові засади національної ідентифікації русинів Закарпаття // Закарпатський соціум: виклики і випробування. Ч. II, Ужгород, 2009, с. 135–142). Справа за політичною волею нового керівництва держави і парламентом України.

Нині у парламенті очікує на розгляд низка законопроектів з мовних питань. Який варіант був би оптимальним для русинської мови? Їй доцільно надати статусу офіційної локально – в Закарпатті і, якщо забажають, сусідніх регіонах. Функції вона виконувала б усередині країни в місцях компактного проживання русинів і дисперсно – за кордоном, серед русинської діаспори. Подекуди законно це сьогодні робиться, а ще більше належить здійснити, передусім у сусідніх країнах, де здавна живуть русини. Румунія, наприклад, ратифікувавши Європейську хартію, надає підтримку 20 мовам, у тім числі 18 іншодержавним, Польща відповідно – 15 і 10, Угорщина – 14 і 11, Сербія – 10 і 8, Словаччина – 9 і 7, Хорватія – 7 і 6. У 5 із вказаних країн русини захищені згаданою хартією. Приєднання до них України, де русини – автохтони, мало б позитивний міжнародний резонанс.

Для пропонованого регіонального статусу русинська мова має також історичні підстави. Ряд колег вважає її окремою старослов'янською мовою «червоної Русі», якою до Другої світової війни було Підкарпаття (під кутом зору Будапешта, Відня, Праги). Загалом це материнська мова русинів Східної Словаччини, польської Лемківщини, північних регіонів Румунії, східних – Угорщини. Вона має свої істотні особливості, передусім у словниковому фонді.

А він багатий. Іван Панькевич зібрав 132 000 лексем, Микола Грицак – 250 000. Русинською мовою створена самобутня народна культура, багатий і оригінальний фольклор, повчальні загадки, приповідки, тощо. Тисячі мудрих, доброзичливих казок, легенд, афоризмів, співанок, рецептів у радянські часи видані різними мовами багатомільйонними тиражами, залишаються неповтор-

ними пам'ятками гуманістичної русинської творчості.

Завдяки самобутній мові русини упродовж тисячоліть зберігали один з найважливіших елементів поетичної духовності предків – народну пісню. Цією мовою створено багато книжок. Розвиненість русинської мови засвідчують написані нею художні твори, букварі, словники, наукові видання, релігійна література. Русинська мова має свою граматику. Свою фонетичну систему (35 знаків), відмінні зміст багатьох слів, графіка, звучання, багато синонімів. Існують чотири її варіанти, низка діалектів. Тому вкрай потрібна їх уніфікація, формування спільних літературних норм й узгодження практичного використання. Додамо таку деталь: русинська вимова закарпатців відрізняється, скажімо, від прикарпатців та волинян, центральних, а тим паче східних українців звуковим ладом, побудовою, технікою звучання. Зі сказаного логічно випливає висновок: мова, що має материнську основу, свій лінгвістичний інструментарій – фонемну систему, свої аутентичні лексеми (лексикографію), фраземи (фразеологію) – така мова має право на існування й визнання. Русинській мові властиві вказані риси, тому вона заслуговує на рівноправне місце у родині милозвучних слов'янських поестер.

Сьогодні в центральноєвропейських країнах склалася сприятлива ситуація для відродження національної свідомості русинів (за винятком хіба що України та Румунії). Розширюється їх спілкування в різних формах: інтенсивними стають особисті, родинні контакти, ділові зустрічі, культурні обміни, творча співпраця. Регулярно проводяться світові, європейські, вітчизняні мовні конгреси, наукові семінари, фестивалі, спортивні змагання тощо. Відкрито можливості для функціонування періодичної преси. Зокрема, виходять газети «Подкарпатський русин» (Ужгород), «Русинський світ» (Будапешт), «Народна новинка», «Русин» (Пряшів), «Руснак» (Руський Керестур). Книжкова виставка, влаштована торік на III мовному конгресі (Угорщина), переконливо показала активізацію літературно-мистецького життя в русинському світі. Рік у рік зростає випуск рідномовних книг з історії русинів, художніх творів, наукових видань, альманахів, календарів.

У ряді європейських країн, де живуть русини, для дітей створено державні школи, в Угорщині та Україні (на Закарпатті) діють лише

недільні курси і класи. Допомагають їх утримувати американські й канадські спонсори.

Отож потреба у вивченні русинської мови дедалі зростає. Однак цей процес ускладнюється паралельним функціонуванням різних її варіантів з географічною специфікою (словацькою, польською, сербською, канадською та ін.). Потрібно істотно розширити й удосконалити роботу над русинським словом, граматику, лексику, фразеологію, особливо активно попрацювати над збагаченням її наукової термінології на вимогу часу і з огляду на перспективи інформатизації суспільства.

На активнішу науково-дослідницьку працю очікують дві взаємопов'язані проблеми:

а) русинська мова в системі слов'янських студій;

б) поліваріантність самої русинської мови та її оптимізація.

Досі не маємо створеної на науковій основі порівняльної граматики, порівняльного фразеологічного, тлумачного та інших словників. Не завершено роботу над правописом русинської мови, передусім для Закарпаття.

На тривалому шляху існування русинів у кожному регіоні ствердилися свої мовні традиції. Виходячи з цього, у кожному конкретному випадку формувалася своя мова. Природно постає запитання: чи можна сьогодні створити єдину літературну мову?

Зусиллями закарпатської інтелігенції упродовж 1996–2004 років підготовлено й видано вперше в Україні «Граматику русинського язика» і переклад Євангелія на нинішню живу русинську мову. Вийшов друком «Русинсько-українсько-російський словар». У роботі загальні й тематичні русинські словники М. Алмашія, І. Керчі, Д. Попа, В. Фединишнця, Ю. Чорія та інші потрібні праці.

На підкарпатсько-русинському мовному полі співіснують марамороський (Рахів, Тячів, частина Хустщини), центральний (Мукачеве, Свалява, Іршава, Виноградів, частина Хустщини) й ужанський діалекти. Потрібен компроміс між активом, аби узгодити істотні розбіжності, сформувавши єдині підходи до правопису на засадах фонетичного принципу.

Прикро, що наразі нелегка робота над кодифікацією русинської мови здійснюється спонтанно, силами ентузіастів і громадських русинських організацій. Відчуваю нерозуміння порушеної проблеми з боку частини наукової громадськості в Києві. Впевнений: і ці мої роздуми дехто,

особливо націонал-патріоти, сприймуть упереджено, мовляв, «чого ті русини хочуть, невже їм замало української мови?»

Насправді йдеться про серйозну гуманітарну проблему міжнародного масштабу: збережеться русинська мова, набуде офіційного статусу в Карпатському регіоні, стане вона літературною, унормованою, розвинутою чи деякий час ще побуде архаїчно-реліктовою, а там сконає і щезне, як трапилося з багатьма іншими в історії. Від цього великою мірою залежатиме доля русинів в Україні. Українська, слов'янська й світова культура лише збагатяться за нормального функціонування русинської мови. Зацікавлена зарубіжна громадськість матиме ще один вагомий аргумент щодо демократичності, дотримання громадянських прав в Україні, ставлення її влади до міжнародних зобов'язань і рекомендацій.

Нарешті – про політичний аспект розглядуваної проблеми. Наведемо такі загальновідомі факти: населення частини Уельса, де існує говірка кельтської мови, залишається в складі англійської держави. Бретонці, які й далі вживають свою мову, не шукають виходу з Франції. Швейцарські італійці чи німці не хочуть приєднуватися до інших держав. Ліхтенштейн або Люксембург ніхто не шажене до Німеччини. Англомовні британці чи північноамериканці не бажають створювати єдину державу. То невже півмільйонне русинське населення Закарпаття чимось загрожує Україні? Адже результати референдуму 1991 року, наступні дані соціологічних досліджень, результати виборів та інші факти переконують: сепаратизму в регіоні нема, еміграційні настрої – як і загалом по країні. На початку 90-х років лише євреї та німці скористалися правом і можливістю виїхати в праматерні країни. Русини не збираються нікуди надовго виїжджати. Незважаючи на тимчасову еміграцію, населення Закарпатської області за останні два десятиліття, на відміну від усієї України, залишається стабільним.

Дбаючи про духовне об'єднання й суспільно-політичну стабілізацію, необхідно на конституційних засадах зробити все можливе для задоволення національних і культурних потреб русинів. Це буде реальний крок до громадянського суспільства, правової держави, справедливої, демократичної й культурної України.

Ужгород – Київ.

Дати

9 лютого виповнилося 165 років від дня народження Августа Вільгельма МАЙБАХА, конструктора першого «Мерседеса»

Німецький інженер та підприємець з'явився на світ 1846 року в родині столяра в місті Гайльбронн. Коли хлопчику було вісім, родина переїхала до Штутгарта. За

Wilhelm Maybach

два роки батько та мати Вільгельма померли. Й підлітка взяли на виховання до Братського дому пастора Вернера. Юнак дістав можливість навчатися та практикуватися на машинобудівному заводі в Ройтлінгені. З 1863-го технічним директором цього заводу став Готліб Даймлер, який звернув увагу на обдарованого Майбаха. Тривалий час вони разом конструювали двигуни.

1882 року Майбах та Даймлер заснували власну компанію. І вже за рік Майбах створив перший двигун, що працював на світільному газі. А трохи пізніше – такий, що працював на рідкому паливі з карбюратором (цей двигун було використано в першому мотоциклі).

На Всесвітній виставці в Парижі 1889 року конструктори презентували один із перших автомобілів, потужність якого перевищувала кінську силу.

У 1892 році тандем створив чотирициліндровий двигун «Фенікс» потужністю 23 кінські сили. Уперше його встановили на спортивне авто Еміля Елінека, одного зі співвласників підприємства, консула Австро-Угорщини в Німці, котрий виграв гірські перегони під псевдонімом Мерседес. Це було ім'я дочки консула, яке стало торговельною маркою нових потужних автомобілів Mercedes.

Коли 1900-го Даймлер помер, його син Пауль та Вільгельм Майбах продовжили керувати компанією *Daimler Motoren Gesellschaft*. У 1907 році Майбах разом із своїм сином Карлом заснував власну фірму з виробництва двигунів *Maybach Motoren-Werke*. Окрім автомобільних двигунів, фірма конструювала й виробляла мотори для дирижаблів та літаків.

Помер Вільгельм Майбах 29 грудня 1929 року в Штутгарті.

О. К.

